

Landbrugets Rentabilitet.

Af Sagfører, cand. jur. *M. Hesselbjerg.*

I. Maal og Midler.

I sin Afhandling i Tidsskrift for Landøkonomi 1939, Hæfte 3 og 4, om Kreditforeningerne og Landbrugets Gældsproblem kommer Kreditforeningsdirektor *Callo* til det Resultat, at Landbrugets nuværende Rentabilitet bør forbedres af Lovgivningsmagten, men at der iøvrigt ikke fra dennes Side kan gøres noget for at afhjælpe Landbrugets Vanskeligheder nu og i Fremtiden.

I disse Betragtninger staar Direktor *Callo* ikke alene, tværtimod stemmer de med de Udtalelser, man møder hos de ledende Talsmænd for den Del af Landbrugerne, der ikke er tilfreds med den under Landbrugskrisen førte Landbrugspolitik.

Om de Midler, der skal anvendes for at tilvejebringe Rentabilitet, er der derimod divergerende Meninger, navnlig med Hensyn til den Vægt, der lægges paa forskellige mulige Foranstaltninger.

I Almindelighed er der Enighed om at kræve den Landbruket paahvilende Ejendomsbeskatning betydelig nedsat og Adgang til forøget Eksport af Landbrugsvarer, navnlig til Tyskland. Fra en enkelt Side er dette fremhævet som de afgørende Krav. Fra anden Side lægges Hovedvægten paa to andre Punkter, dels de prishævende Foranstaltninger paa Hjemmemarkedet, dels den saakaldte »valutariske Tilpasning«. Med Hensyn til den sidste er der endvidere en principiel Uoverensstemmelse, idet nogle kræver en fri Valuta, d. v. s. en Tilstand, hvor Valutakurserne alene bestemmes af Tilbud og Efterspørgsel til

enhver Tid¹⁾, medens andre ønsker, at Sterlingkursen holdes i en fast, men højere Kurs end den nuværende, f. Eks. i 25 Kr. Fra visse Sider fremsættes endvidere Krav om Nedsættelse af Renten og om Konvertering af den nuværende Prioritetsgæld. Ogsaa andre Forslag er fremsat, saaledes om Eksportpræmier og direkte Tilskud fra Staten til den urentable Del af Produktionen.

Jeg skal ikke komme ind paa nogen Vurdering af disse Forslag, men dog gøre opmærksom paa, at der er en vigtig Forskel mellem disse, der ofte overses.

Forslagene om Skattnedsættelse og prishævende Foranstaltninger o. lign. gaar alene ud paa at skaffe Landbruget en forbedret Stilling, og Byrderne ved disse Foranstaltninger vil blive fordelt paa hele Samfundet gennem Skatteforhøjelser og Prisstigning paa Landbrugsprodukter.

Anderledes ligger Sagen med Hensyn til Rentenedsættelse og Kronesænkning. Disse Foranstaltninger vilde ikke alene komme Landbruget til Gode, men ogsaa andre Kredse af Befolkningen, og Byrden ved dem vilde ikke blive fordelt over hele Samfundet. Jeg indskrænker mig til at se paa Virkningerne af en Kronesænkning.²⁾

En Kronesænkning fører til en almindelig Stigning i Prisniveauet. Dette er til Fordel for Landbrugeren, idet han faar flere Kroner hjem for sine Varer, medens hans Gæld bliver den samme i Kroner. Kronesænkningen virker med andre Ord som en Gældsnedskrivning. Men det er ikke alene Landbruget, der faar en Fordel, det samme gælder Eksportindustrien og til Dels Skibsfarten. Ogsaa Hjemmemarkedsindustrien vil have Fordel, idet Prisen paa indførte konkurrerende Varer vil stige, saaledes at den kan forhøje sine Priser.

¹⁾ Saaledes *Th. Junker* i en Pjece: *Rationel Landbrugspolitik* 1939.

²⁾ Spørgsmaalet er behandlet i *Almindelighed* uden Henblik paa den efter Krigens Udbrud førte Valutapolitik.

Aktier, Byejeendomme og i det hele den Kapital, der bestaar i Realformue, stiger i Værdi, maalt i Penge.

I 1933, da den sidste Kronesænkning skete, var Forholdene som Helhed vanskelige for alle Erhverv, men nu ligger Sagen som bekendt anderledes. I 1937 gav de danske Aktieselskaber et Overskud paa 13 pCt. af Aktiekapitalen, eller hvis der regnes med Selskabernes samlede Egenkapital (Aktiekapital + Reserver) 9,5 pCt. En Forbedring af dette Udbytte gennem en Kronesænkning er just ikke tiltrængt.

Jeg kommer nu til den anden Side af Sagen. Hvem kommer til at bære de Byrder, der svarer til Fordelene? Det gør Arbejdslønningerne og de faste Indtægter samt den Del af Kapitalen, der bestaar i Pengefordringer, Indskud i Banker og Sparekasser, Obligationer m. v.

En Kronesænkning bevirker en Forskydning i alle Værdier og til Dels i en uheldig Retning. Den fører til Stigning i de Værdier, hvori den velhavende fortrinsvis har anbragt sin Kapital, men et Fald i de Værdier, hvori Sparerne har anbragt deres Midler, ikke alene likvide Kapitaler, men ogsaa Livrenter og Livsforsikringer.

Det er derfor ikke heldigt at kalde en Kronesænkning en »Tilpasning«, og det er en Udvej, man ikke skal gribe til, hvis der findes andre, der medfører færre Forstyrrelser.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at man ved Hjælp af de anviste Midler for Tiden³⁾ kunde gøre Landbruget rentabelt i den Forstand, at dets Udbytte svarede til normal Forrentning af Landbrugskapitalen, hvad enten man regner denne til den skattepligtige Værdi eller Handleværdien, og det kunde formentlig ogsaa ske uden nogen Kronesænkning. I en Pjece af Folketingsmand *Duborg*: »Kan Landbruget gøres rentabelt«, 1939, er det saaledes beregnet, at der ved Skattenedsættelser og prishævende Foranstaltninger kunde skaffes Landbruget en Merindtægt

³⁾ Der er bortset fra den ved Krigen skabte ekstraordinære Situation.

paa ca. 80 Mill. Kr., hvilket vilde bringe Forrentningsprocenten op paa ca. 5.

Jeg kan tiltræde, at man søger at forbedre Landbrugets Rentabilitet, for saa vidt det ikke sker gennem vilkaarlige Indgreb overfor andre Kredse af Befolkningen, men man kan ikke standse herved. Det gælder ikke blot om at skaffe en Lettelse for de nuværende Ejere, men ogsaa om at skaffe varige bedre Forhold for Landbrugerstanden. Det er to forskellige Opgaver, hvoraf den sidste ikke er den mindst vigtige, og denne skal jeg behandle i det følgende.

II. Hvad skal forstaaes ved Rentabilitet?

I de tidligere nævnte Skrifter, hvori der tages til Orde for at gøre Landbruget rentabelt, findes ingen nærmere Forklaring paa, hvad der menes med Rentabilitet udover en normal Forrentning af Landbrugskapitalen. Skal Landbrugskapitalen forstaaes som den skattepligtige (bogførte) Værdi eller Handelsværdien? Hvis der skal være nogen Ræson i Kravet, maa det være den sidste. Den første har kun Betydning for Skatteudskrivningen, og hvis Sagen var i Orden, naar der var Rentabilitet i Forhold til den skattepligtige Værdi, saa kunde man blot nedsætte den sidste, til der var Balance, man kunde foreskrive, at Skattevurderingen fremtidig skulde rette sig efter Ejendommens Afkastningsværdi. Det hjalp ikke Landbruget meget, at det var rentabelt i den Forstand.

Men hvis man gaar ud fra, at det er Handelsværdien, som skal forrentes med normal Rente, saa opstaar nye Problemer. Handelsværdien ligger jo ikke fast — hvad Skatteværdien forøvrigt heller ikke gør —. Skal det være Handelsværdien i Dag eller Handelsværdien til enhver Tid? Naar Rentabilitet opnaas i Forhold til de nuværende Priser, maa disse formodentlig gaa i Vejret. Skal der saa være Rentabilitet i Forhold til de højere Priser, altsaa ogsaa for fremtidige Købere, eller er det nok, at der er Rentabilitet i Forhold til de nugældende Priser eller med andre Ord for de nuværende Ejere? Hvad enten man vil

svare paa den ene eller den anden Maade, kommer man i Vanskeligheder. Hvis de nuværende Ejere har Krav paa Rentabilitet, hvorfor skulde ikke ogsaa de fremtidige have det? Men antager man dette, faar man en Skrue uden Ende. Hvis Staten sørgede for Rentabilitet ved enhver Ejendomspris, saa vilde der næsten ingen Grænse være for Prisstigninger.

Hertil vil maaske nogle sige, at det er unødvendige Spekulationer. Der er ingen Grund til at vente Stigning i Ejendomspriserne, fordi der opnaas en rimelig Forrentning i Forhold til de nuværende Priser.

Det er imidlertid at komme let over et vanskeligt Spørgsmaal eller rettere blot at skyde det til Side. Det gaar ikke an, hvis man vil til Bunds i Problemerne.

III. Er en varig Rentabilitet mulig?

Man maa først spørge, hvilke Faktorer der i Almindelighed er afgørende for Priserne paa faste Ejendomme og dernæst, om der er særlige Omstændigheder m. H. t. Landbrugsejendomme.

Man kan som Udgangspunkt tage Etableringsomkostningerne, Købesummen for Jord eller Grund, Byggeomkostningerne og Udgifterne ved Anskaffelse af nødvendigt Tilbehør. Etableringsomkostningerne er af Betydning, men nærmest som et Maksimum. Der er intet i Vejen for, at Priserne kan ligge betydeligt lavere.

Under visse Forhold vil Ejendomsprisen ligge nær op ad, hvad det vil koste at etablere en ny tilsvarende Ejendom, dog med et Fradrag paa Grund af Bygningernes Alder og maaske umoderne Indretning. En saadan Pris vil f. Eks. kunne opnaas for Beboelsesejendomme i Byer, der er i stadig Vækst, og hvor der følgelig er en livlig Byggevirksomhed.

Anderledes ligger Forholdet i Byer, der er stillestaaende, og navnlig ude paa Landet. Her kan Prisen ogsaa for Beboelsesejendomme meget vel ligge langt under Fremstillingsomkostningerne.

Ejendomme, der er indrettede med en bestemt Virksomhed for Øje, f. Eks. Fabrikdrift, Hotelvirksomhed, kan ligesom Beboelsesejendomme have en Værdi, der ligger op ad Fremstillingsprisen for en ny tilsvarende Ejendom, men hvis Udbyttet af Virksomheden ikke kan forrente denne, kan Prisen komme til at ligge langt under dette Niveau. Den vil da komme til at ligge mellem Fremstillingsprisen og den Værdi, som Ejendommen kan forrente, dog jævnlig noget over den sidste, idet Haab om fremtidig bedre Rentabilitet er en medvirkende Faktor til at holde Prisen oppe.

Den Omstændighed, at en Virksomhed ikke giver fuld Forrentning af den anbragte Kapital, bevirker ikke, at den ophører, idet Kapitalen ofte ikke kan frigøres eller i hvert Fald vilde have en meget ringe Værdi ved anden Anvendelse. Virksomheden kan godt blive fortsat, naar blot Udbyttet kan dække Udgifter til Vedligeholdelse, selv om der intet bliver til Forrentning. Der er heller ikke noget i Vejen for, at Produktionsapparatet under saadanne Forhold kan blive forbedret, naar blot Forbedringerne isoleret betragtet kan give fuld Forrentning. Derimod er det udelukket, at der oprettes nye tilsvarende Virksomheder under saadanne Forhold.

Hvis det er muligt at give Ejendommen en mere rentabel Anvendelse end den nuværende, og der ikke er Haab om Bedring, vil dette ofte ske, men det kan være praktisk talt umuligt, f. Eks. ved Strandhoteller, eller det kan kræve Indsættelse af store nye Kapitaler.

Hvis der nu kommer en Ændring i Konjunkturerne, saa Virksomheden kan forrente sig, stiger Ejendomsprisen hurtigt og kan eventuelt naa op til Fremstillingsprisen for en ny tilsvarende Ejendom.

Til Ejendomme, der er indrettede med en bestemt Virksomhed for Øje, hører ogsaa Landbrugsejendomme, og for disse gælder i vidt Omfang, hvad der foran er udviklet specielt med Henblik paa Fabriks- og Hotelvirksomhed, dog at det for Landbruget i særlig Grad kommer an paa

de almindelige Konjunkturer og i mindre Grad paa lokale Forhold.

Under opadgaende Konjunkturer vil Antallet af Virksomheder stige, navnlig gennem Udstykning, men ogsaa ved Opdyrkning af udyrket Jord, Afvanding m. m. En saadan Forøgelse af Landejendommenes Antal og den dyrkede Jord fandt navnlig Sted i Tiden 1850—1880 og i dette Aarhundrede til Verdenskrigen. Under Landbrugskrisen i Slutningen af det 19. Aarhundrede gik Udstykningen derimod helt i Staa, og det vilde ogsaa have været Tilfældet i næsten hele Perioden efter Verdenskrigen, hvis ikke den var holdt oppe med Støtte fra det offentlige.

Hvis Konjunkturerne er gode for det mindre Brug, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede, kan det ske, at deres Værdi overstiger Etableringsomkostningerne, saaledes at der med Fortjeneste kan købes større Brug til Udstykning i mindre.

Hvis Konjunkturerne er daarlige, som i Slutningen af det 19. Aarhundrede og efter 1930, bliver Oprettelsen af nye Brug derimod en Underskudsforretning, som praktisk talt kun drives af Staten.

Dette udelukker imidlertid ikke, at Landbrugsproduktionen holdes i Gang i uformindsket Omfang, og uanset Landbrugets mangelfulde Rentabilitet kan det endog ske, at Produktionsapparatet forbedres, og Produktionen er stigende. Dette var saaledes Tilfældet under Landbrugskrisen i Slutningen af forrige Aarhundrede, og det var ligeledes Tilfældet i Aarene efter 1925, da Kronen var gaaet op i Pari.

Derimod bevirker de daarlige Konjunkturer ikke alene, at nye Virksomheder ikke kan startes uden Tab, men de bevirker tillige, at Prisen paa de bestaaende Ejendomme gaar ned under Fremstillingsprisen og kan ligge langt under denne. Et grelt Eksempel herpaa viser den store Landbrugskrise i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, fra hvilken Tid det berettes, at der var Gaarde, som ingen vilde overtage, selv uden Betaling, og hvor Staten maatte

overtage over 3 pCt. af Landets Hartkorn for Gæld og Skatterestancer, herunder mange Godser⁴).

Omvendt vil under stigende Konjunkturer Ejendomspriserne gaa i Vejret og kunne stige til Etableringsprisen.

Ejendomspriserne er saaledes et Slags Produkt af Fremstillingsprisen for nye Ejendomme og Forrentnings-
evnen, men ganske vist er Forholdet ikke saa simpelt, at man kan beregne Ejendomspriserne paa Grundlag af disse Faktorer.

Man maa naturligvis se bort fra Faktorer, der er af forbigaaende Karakter. En særlig god Høst kan forøge Forrentningsevnen et Aar, men viser intet m. H. t. Fremtiden. I 1925 og de følgende Aar var Landbrugets Netto-udbytte ringe paa Grund af Kronestigningen, men det kunde paaregnes, at Forholdene i Løbet af et Par Aar vilde blive bedre. I det hele taget vil Haabet om bedre Tider bevirke, at Priserne ikke gaar saa langt ned, som Udbyttet i daarlige Tider — isoleret betragtet — kunde motivere. Det forbyder Menneskenes Anlæg for Optimisme.

Naar Konjunkturerne er opadgaaende, burde der udvises Forsigtighed med at tro paa, at Opgangen er af varig Karakter, men Erfaringen viser, at et lyst Syn paa Fremtiden hurtigt slaar igennem og resulterer i stigende Priser.

Disse almindelige Regler passer paa Ejendomspriserne i Tiden efter den nuværende Landbrugskrisens Begyndelse. Ejendomspriserne sank betydeligt, men slet ikke svarende til Faldet i Forrentningsevnen. Da den sidste bedredes noget, steg Priserne igen, skønt der var langt til normal Forrentning.

Hvis der nu tilvejebringes normal Forrentning af Ejendomspriserne i Øjeblikket, og det er Hensigten at fastholde denne, kan der ikke godt være Tvivl om, at Priserne vil gaa et godt Stykke i Vejret, saa der igen bliver manglende Rentabilitet, og Stigningen kan fortsætte længe,

⁴) *Hans Kyrre*: Landbrugskrisen i Danmark 1818—1828, S. 61—64.

thi naar den nuværende Etableringspris er naaet, kan Jordpriserne stige, og det vil være naturligt, at de gør det, da de i Virkeligheden ligger meget lavt.

Hertil kunde man sige, at der maa være et vist Punkt, hvor Ejendomsprisen og Udbyttet netop svarer til normal Forrentning, at der da ikke var Grund til yderligere Stigning, og at Prisen derefter maatte ligge fast.

Naar man ræsonnerer saaledes, gaar man uden videre ud fra den Tanke, at Landbruget skal give et Udbytte, der svarer til den normale Rente af Pengekapitaler. Man kunde ogsaa mene, at hvis dette ikke var Tilfældet, saa vilde Kapitalen blive anbragt paa anden Maade end i Landejendomme.

Dette lyder meget naturligt, men Betragtningen er overfladisk. Det er just et stort Problem, om Landejendomme ikke altid eller i hvert Fald i Almindelighed har haft en Tendens til at holde sig i en højere Pris, end de kan forrente med normal Rente.

Ad statistisk Vej kan det ikke oplyses, hvilken Afkastning Landejendomme har givet i Tidernes Løb. Den beregnes nu af Landøkonomisk Driftsbureau, men dettes Regnskaber gaar ikke længere tilbage end til 1916, og denne Periode har tilmed været ganske unormal, saa der ingen Slutninger kan drages fra den.

Det er imidlertid ikke noget specielt for Nutiden, at man taler om mangelfuld Rentabilitet for Landejendomme. I Landbokommissionsbetænkningen af 1916⁵⁾ siges der herom:

»Derimod er det temmelig sikkert, at Landbrugets Rentabilitet i Almindelighed er mindre end ved de fleste andre Kapitalanbringelser, hvilket atter hænger sammen med en Tendens til Overpris paa Jord, som Landbrugsudviklingen i den nyere Tid bringer med sig. Deraf følger, at den samme Gældsbyrde, den samme Behæftelsesprocent, udover et større relativt Tryk, er vanskeligere at bære for Land-

⁵⁾ S. 12.

bruget end for de fleste andre Erhverv. Dette er et Moment, der bør tages Hensyn til, og som gør Prioritetsgæld paa Landejendomme mere betænkelig end tilsvarende Prioritetsgæld paa andre Objekter. Som et enkelt Eksempel kan nævnes de københavnske Ejendomme, der i Gennemsnit var behæftet med 74,1 pCt. — Landejendommene kun med 42,8 pCt., og dog er det navnlig her, at Betænelighederne lyder højest, og en af Grundene dertil er netop den, at Landbrugets Rentabilitet er lavere end de københavnske Ejendommers.«

Disse Betragtninger, der utvivlsomt stammer fra de meget ansete Nationaløkonomer i Landbokommissionen, *Falbe-Hansen* og *Riis-Hansen*, var hverken nye eller originale. Andre Nationaløkonomer her og i andre Lande har udtalt sig paa samme Maade. Nogle af disse taler om Overpris paa Jord, andre kalder det Overpris paa Landejendomme. Det er i Nutiden ikke naturligt at tale om Overpris paa Jord, da denne er billig i Forhold til Tiden før Krigen, men det bliver forøvrigt det samme, om Overprisen tilskrives Jorden eller hele Ejendommen.

Denne Forestilling, at Landejendommers Pris laa over Forrentningsevnen, kan man følge tilbage i Tiden i hvert Fald i et Par Hundrede Aar. Den gav sig Udslag i, at man ved Overdragelse af Ejendomme indenfor Familien ikke regnede med Handelsværdien, men med »hvad Gaarden kunde bære«, og den gav sig Udslag i særlige Arve-regler for Landejendomme, ogsaa Bondergaarde, hvorefter disse skulde sættes til »billig Takst«, »en taalelig Sum« o. s. v.

Men det er da uretfærdigt — vilde nogen maaske sige — at Kapital, der anbringes i Landejendomme, skal give mindre Udbytte end Penge, der sættes paa Rente.

Det er nu ikke saa sikkert. Der er nemlig den Forskel, at Penge i det lange Løb har en faldende Værdi, medens Landejendommens Værdi i det lange Løb har været stigende. I 1830 var Prisen paa en Tonde Hartkorn ca. 1 000 Kr., i 1880 ca. 6 500 Kr. Uanset om Landbruget

i dette Tidsrum har givet fuld Forrentning, har det dengang ikke været saa daarlig en Forretning at anbringe Penge i Landejendomme. En Landbruger, der har købt Ejendom i 1890 og solgt i 1920, har heller ikke gjort nogen daarlig Forretning, selv om Landbruget vel ikke har været fuldt rentabelt i dette Tidsrum. Det gale er, at den enes Held bliver til Ulykke for en anden, men dette er en uundgaaelig Følge af den nuværende Ejendomsordning, hvorefter det er af overvældende Betydning for Landbrugeren, om han har været saa heldig at købe eller overtage Ejendom i en gunstig Tid.

Hvad enten man nu betragter denne Tilstand som den rette eller ej, saa er det i hvert Fald en Kendsgerning, at mange Købere af Landejendomme er villige til at betale disse til en Pris, der ligger over Forrentningsevnen, saaledes som denne nu opgøres regnskabsmæssigt.

Dette kan heller ikke forundre. I Landbrugsregnskaberne giver man Landbrugeren en vis Tarifbetaling for hans Arbejde. Denne er ganske vist meget beskednen, men i Nødsfald vil mange arbejde for mindre. Det samme kan være Tilfældet ved egentlig tarifbetalt Arbejde, men paa mange Omraader kan det slet ikke lade sig gøre at faa Arbejde under Tarifbetalingen. Køberen af en Landejendom kan derimod betale for den, hvad han vil. Han bortliciterer paa en Maade sin Arbejdskraft gennem Overbud paa en Ejendom, og det behøver ikke at staa ham klart, at han sælger sin Arbejdskraft for billigt. Han kan mene, og undertiden vil det være rigtigt, at han kan faa mere ud af Ejendommen end det gennemsnitlige, og endelig kan han haabe paa bedre Tider.

Maaske vilde han heller ikke give saa meget for Ejendommen, hvis han kunde faa en fast lønnet Stilling eller stadigt Arbejde til Tarifbetaling, men ingen af disse Ting hænger paa Træerne, navnlig ikke i de daarlige Tider.

Forholdet er ganske det modsatte ved større Byejeendomme. Den, der køber en saadan, binder en Kapital og

vil til Gengæld forlange et ekstra Udbytte. Landbrugeren køber ikke for at anbringe en Kapital, men for at faa en Virkeplads, og han er ofte villig til at ofre noget for at erhverve denne.

Det har været Formaalet at godtgøre eller i hvert Fald sandsynliggøre, at det er umuligt at gøre Landbruget vedvarende rentabelt. Skulde dette være muligt, maatte Lovgivningen ikke alene beherske Udbyttet, men ogsaa Ejendomspriserne. Det kan ikke hjælpe, at Udbyttet reguleres, naar samtidig Ejendomspriserne overlades til Kræfternes frie Spil.

IV. Virkningerne af en forbedret Rentabilitet.

Vi sætter nu, at der gennem Lovgivningen sker en Ændring af Indkomstfordelingen imellem Erhvervene, saaledes at Landbruget faar en forøget Indtægt, f. Eks. paa 100 Mill. Kroner aarlig. Hvad bliver saa Virkningerne heraf?

Det er tidligere omtalt, at det maatte give sig Udslag i højere Ejendomspriser. Det er derimod et aabent Spørgsmaal, hvor hurtigt dette vilde ske og i hvor høj en Grad.

Professor *Birck* har i sine Værker, bl. a. »Ejendoms-skatte og Ejendomspriser«, 1912, beskæftiget sig med, hvorledes Indtægter kapitaliseres i Form af stigende Priser paa Ejendomme og Aktier. Erfaringen viser, at man kapitaliserer Fordelen og Skaden, som de synes at være i Øjeblikket uden at se ret mange Aar frem i Tiden. Han henviser som Eksempel til Svingningerne i Priserne paa københavnske Ejendomme og paa Dampskibsaktier, hvorledes disse paa faa Aar kunde svinge fra Bunden til Toppen.⁶⁾

Endnu grellere viste dette sig senere under Verdenskrigen. Nogle Aktier steg saa højt i Kurs, at det kun havde nogen Mening under den Forudsætning, at Krigen vilde være evigt.

⁶⁾ Se nævnte Værk S. 205.

Slet saa voldsomt gik det ikke med Hensyn til Stigningen i Landejendommenes Priser, men ogsaa her foregik en Kapitalisation af den ojeblikkelige Indtægt udover al Rimelighed, og som senere gav Bagslag.

Professor Birek behandler i det nævnte Værk den skete Stigning i Ejendomspriserne. Han betragter denne navnlig som en Stigning i Jordprisen, hvad den maaske ogsaa var paa den Tid (1912) og siger bl. a.:⁷⁾

»Jo bedre Tider for Landbruget, des højere Priser faar Ejendommen, des større bliver Købesummen og des større den inde-
staaende Prioritet

Ingen Undersøgelse over Landbrugets Rentabilitet faar sund Mening, naar den ikke er klar paa det Faktum, at der stadig danner sig ny Jordrente, at denne stadig kapitaliseres og ved Køb omformes til Gæld for næste Ejer, og at Prioritetsstiftelsen følger Fremskridtet og er skabt af dette.

Ejeren lader Bolden gaa videre, han venter paa sin Tur, ser Dannelsen af et nyt Stykke Jordrente (Værdistigning) for ved Salg at kapitalisere dette og atter ride paa sin Efterfølgers Ryg, blive Hammer, som han lige selv har været Ambolt

Skatteomlægningen, Tiendeafløsningen, Hypotekbanken, Husmandslovgivningen og Opgivelsen af de gamle Herligheds- og Grundrettigheder for ikke at tale om direkte Agerbrugstilskud eller en Agrar-Toldbeskyttelse som Kontinentets, alt er tænkt til det gode og blev til det onde.«

Altsaa, Skattelettelse, Toldbeskyttelse m. m. giver kun en Fordel til den ojeblikkelige Ejer, idet de ved næste Ejerskifte kapitaliseres og lægges til Købesummen.

Vilde under de nuværende Forhold en Merindtægt paa 100 Mill. Kr. aarlig hidrørende f. Eks. fra Skattelettelse og prishævende Foranstaltninger kapitaliseres fuldt ud? Det tror jeg ikke; maaske blev det foreløbig kun den mindste Del deraf, men lige saa sikkert er det, at det ikke vilde give nogen varig Rentabilitet. Landbrugets Gæld vilde ikke blive mindre, men større, selv om den nok foreløbig blev lettere at bære. Hvis der igen kom Modgang, enten Prisnedgang eller ringere Eksportmuligheder,

⁷⁾ S. 230 f. f.

kunde Rentabiliteten i Forhold til de forhøjede Ejendomspriser blive ligesaa ringe som nu. Hvad var der da at gøre? Ja, hvis man lod Kronen rette sig efter Landbrugets Priser, saa kunde Tabet skubbes over paa andre, men det er hverken retfærdigt eller gennemforligt. Pengenes Værdi kan ikke alene rette sig efter Forholdene i et enkelt Erhverv.

Det har ikke saa meget at betyde med Gælden, siges det ofte, naar blot Landbruget er rentabelt.

Maaske, men man maa ikke overse, at Rentabiliteten er afhængig af Ejendomspriserne, og at ingen kan finde noget anvendeligt Middel til at gøre Landbruget rentabelt til enhver Tid. At Landbruget er rentabelt, vil nemlig sige det samme som, at Ejendomspriserne er i Stigning, og det kan ikke altid være Tilfældet. Normalt ligger Udbytteværdien under Handelsværdien, og derfor bliver Gælden i nedadgaaende Tider umulig at bære, saa meget mere som mange ikke alene skal svare Renter, men ogsaa store Afdrag.

V. En Lovgivning paa langt Sigt.

Fra Begyndelsen af dette Aarhundrede til Verdenskrigen havde Landbruget jævnt opadgaaende Konjunkturer, men i den sidste Snes Aar har Forholdene stadig været i Bølgegang, snart har man været paa Toppen, snart i Dalen. Den, der købte Ejendom, kunde undertiden tjene en Formue ved at sælge den faa Aar senere, andre anbragte en Formue i en Ejendom og maatte faa Aar senere forlade den tomhændede. Den, der tjente, tog Gevinsten med god Samvittighed, men den, der tabte, klagede over Samfundets Uretfærdighed.

Saaledes er det ogsaa gaaet tidligere, under Landbrugskrisen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede endda mere grelt. Gode og daarlige Tider har skiftet, nogle vandt, og andre tabte, uden at det ene var mere retfærdigt end det andet.

I Liberalismens Periode i det 19. Aarhundrede var der

intet at sige hertil. Det kom ikke Lovgivningen ved, om Landbrugerne kunde klare deres Gæld. Ellers maatte de vige Pladsen for andre. Enhver hytter sig selv, og Fanden tager den bageste, det var den uskrævne Lov.

Denne Lov ordnede alt og efter den Tids Opfattelse paa den bedst mulige Maade, men da den nuværende Landbrugskrise tog sin Begyndelse, var Opfattelsen bleven en anden, selv hos dem, der vedblev at tale for Liberalismen. Man søgte ikke alene at forbedre Erhvervets Rentabilitet, men gennem Akkord-, Henstands- og Saneringslove og Indsættelse af store Kapitaler⁸⁾ søgte man at forhindre, at Landbrugere med for stor Gæld blev drevne fra deres Ejendomme.

Derved er Stillingen nu bleven en anden end under de tidligere Kriser. Dengang lod man Krisen rase ud, nu forhindrer man dette, og derved gaar den over til en kronisk Svaghedstilstand. De Midler, der letter Stillingen for den enkelte, bevirker, at der ikke er Udsigt til nogen Bedring. Saneringslovgivningen virker direkte til Gældens Opretholdelse, idet den modvirker dens Nedbringelse gennem Salg af forgældede Ejendomme.

Herved er man naaet til et Stadium i Udviklingen, hvor Gælden stiger, hvad enten Konjunkturerne gaar op eller ned, og hvis Udviklingen fortsættes paa denne Maade, vil de fleste Landejendomme i Tidens Løb blive »sanerede«, d. v. s. et Slags forgældede Statslaansbrug.

En saadan Udvikling er ikke alene saare uheldig, den er ogsaa i Modstrid med al Fornuft. Den vil betyde, at Omsætningen af Ejendomme til Dels sker paa Samfundets Risiko, idet dette maa hjælpe dem, der ikke kan klare den Gæld, de har paadraget sig, medens samtidig Gevinsterne tilfalder private. Skal Staten tage Del i Gældens Forrentning og Betaling, saa maa den ogsaa have saavel Ret som Pligt til at regulere Gældsstiftelsen, som den finder rigtigt.

⁸⁾ Der er nu bevilget ialt 170 Mill. Kr. til Akkord- og Saneringslaan.

Dette Synspunkt — at Kriselovgivningen maatte fore til visse varige Foranstaltninger — har da ogsaa været fremme under Drøftelsen af Landbrugets Forhold. Da der i 1931 nedsattes en Landbokkommission, stillede denne sig følgende Opgaver:⁹⁾

I. Udarbejdelse af Forslag om øjeblikkelige og midlertidige Foranstaltninger til Lettelse af det haarde Tryk, dansk Landbrug for Tiden er underkastet, og derefter

II. en Drøftelse af de mere permanente Foranstaltninger af regulerende og forebyggende Karakter, der kan bringes i Anvendelse under mere normale Tilstande.

Den første Opgave er resulteret i en Mængde Love af forskellig Art, men med Hensyn til den anden Opgave har hverken Kommission eller Lovgivning udrettet noget.

Det kan maaske forklares ud fra følgende Betragtning:

Staten hjælper nu gennem Saneringslovgivningen de daarligst stillede Landbrugere. Naar man bringer de nødvendige Ofre, saa længe det behøves, saa maa der vel engang igen komme Opgangstider, ligesom der er kommen efter de tidligere Kriser, og saa vil Gældens Tryk lette af sig selv. Der er følgelig ingen Grund til varige Forandringer i Landbrugets Ejendoms- og Kreditforhold.

Hvis man ræsonnerer saaledes, bygger man paa noget, der er meget tvivlsomt. Efter Landbrugskriserne i det 19. Aarhundrede kom der langvarige Perioder ikke alene med stigende Prisniveau, men ogsaa stigende Produktion, som uden Vanskelighed kunde afsættes. England tjente saa store Penge paa sin Industri, saa det kunde tillade sig at forsømme sit Landbrug. Siden Verdenskrigen har Englands Industri eller i hvert Fald vigtige Grene af Industrien været i Tilbagegang, og man har da vendt Opmærksomheden mod sit Landbrug. Endvidere ønsker England forøget Samhandel med Kronlandene, og af disse har tilmed Australien og New Zealand Mulighed for at

⁹⁾ Se Landbokkommissionens Beretning I. S. 10.

producere Smør billigere end Danmark. Paa det tidligere aabne Marked i England er dansk Landbrug nu handicappet ved Told og Kontingentering, og paa lignende Maade er Handelen med Tyskland af begrænset Omfang. Naar England (med Dominions) og Tyskland ønsker at blive selvforsynende i højere Grad end hidtil, saa vil det vedblive at være begrænset, hvad vi kan afsætte. En langvarig Krig kan forandre Forholdene, men kun for en Tid. Det tidligere Verdensmarked vender efter al Sandsynlighed ikke tilbage. Ligesom den engelske Industrieksport har den danske Landbrugseksport kulmineret, og vi maa for Fremtiden regne med beskedne og maa-ske aftagende Afsætningsmuligheder. Ligesom England vil blive tvunget til at udnytte sin Jord bedre, vil Danmark blive tvunget til at udnytte sine Muligheder for en forøget Industri.¹⁰⁾

Naar Forholdene stiller sig saaledes, da kræver Løsningen af Landbrugets Gældsproblem et Arbejde paa langt Sigt. Det er ikke nok, at Skatterne nedbringes til Førkrigstidens Niveau, det samme maa ske med Gældsbyrden, hvis Forholdene skal blive tilfredsstillende. Det kan tænkes paa to Maader, enten saaledes at 1) Gældsstiftelsen søges begrænset eller derved at 2) Gældsbyrdens Karakter forandres, saa dens Tryk varierer efter Konjunkturerne.

Denne Tankegang har ogsaa fundet Udtryk i de Op-gaver, der er stillet forskellige Kommissioner. Ved Nedsættelsen af Landbokommissionen af 1931 angaves Formaalet i Landbrugsministeriets Skrivelse at være følgende:¹¹⁾

»at undersøge Mulighederne for at finde Veje og Midler til Formindskelse af Konjunktursvingningernes uheldige Virkninger for Landbruget, derunder blandt andet at over-

¹⁰⁾ Jfr. Professor *J. Warmings* Skrift: *Industri eller Landbrug?* 1935.

¹¹⁾ Landbokommissionens Beretning I. S. 9.

veje Beskatningsregler for fast Ejendom og Indskrænkning i Retten til Pantsætning af fast Ejendom.«

Her peges saaledes paa den første Løsning.

I den i 1933 nedsatte Kommission vedrørende Kredit- og Hypotekforeningernes Forhold — Realkreditkommissionen — blev der nedsat et Underudvalg, der bl. a. skulde behandle:¹²⁾

»Spørgsmaalet om Indførelse af en særlig Form for Laan, hvoraf den aarlige Ydelse ikke er et fast Kronebeløb, men varierer efter Konjunkturerne eller efter Prisforholdene, Spørgsmaalet om en tvangsmæssig Amortisation af 1ste Prioritetslaan og det i Forbindelse hermed staaende Spørgsmaal om Indførelse af en Behæftelsesgrænse for de faste Ejendomme. . . «

Her peges saaledes paa begge de nævnte mulige Løsninger af Opgaven.

Endelig har den endnu siddende Gældssaneringskommission, der har arbejdet med Saneringsloven, ogsaa haft den Opgave at undersøge Mulighederne for Indførelse af en konjunkturbestemt Rente ikke alene af Saneringslaan og Laan til Statshusmandsbrug, men for alle Landbrugs-ejendomme.

Resultatet af disse Kommissioners Arbejde med de nævnte Opgaver er blevet negativt, naar bortses fra Saneringslaanene og Statshusmandsbrugene. Landbokommissionen af 1931 indstillede Arbejdet med dem, da Realkreditkommissionen blev nedsat, og Realkreditkommissionens Underudvalg blev opløst, fordi Gældssaneringskommissionen skulde behandle Spørgsmaalene. Efter Meddelelser i Dagspressen har denne navnlig arbejdet med Tanken om den konjunkturbestemte Rente. I December 1938 blev det meddelt, at man foreløbig vilde nøjes med en Udvidelse af Saneringslovgivningen, men at man vilde forhandle videre og undersøge Mulighederne for en **g e n e r e l G æ l d s s a n e r i n g f o r h e l e L a n d b r u -**

¹²⁾ Kommissionens Betænkning S. 7.

get. Der er ikke siden hørt fra Kommissionen, og det er næppe uberettiget at gaa ud fra, at de allerede i 1931 paabegyndte Overvejelser ikke vil resultere i noget positivt Forslag.

Det er navnlig den konjunkturbestemte Rente, der har haft Lovgivningsmagts Opmærksomhed. Hvorledes kan det da være, at der slet ikke er kommen noget ud af de langvarige Overvejelser?

Efter min Mening er Forklaringen den, at man har stillet Kommissionerne en Opgave, som det ikke er mulig at løse, i hvert Fald ikke paa nogen tilfredsstillende Maade.

Det er iøvrigt en Skæbnens Ironi, at der nu fra Lovgivningsmagts Side er udfoldet saa mange Bestræbelser for at opfinde en Form for konjunkturbestemt Rente. Det er nemlig ikke saa længe siden, man havde noget i den Retning, og da afskaffede man det ved en Tvangslovgivning.

Jeg gør først den Bemærkning, at det overhovedet er uheldigt at tale om konjunkturbestemt Rente. Fæstefgifter og anden Leje, d. v. s. Vederlaget for Brugsretten til bestemte Ting, er efter sin Natur i nogen Grad konjunkturbestemt, men Renten er det ikke. Renten er et Vederlag for at stille fri Kapital til Raadighed for Laantageren. Det kommer ikke Laangiveren ved, hvad Laantageren anskaffer for den laante Kapital, og om dette giver et godt eller ringe Udbytte. Laantageren har overtaget saavel Chancen som Risikoen, og Laangiverens Krav gaar ud paa det samme, hvad enten Laantageren har sat Kapitalen i en Landejendom med daarligt Udbytte eller i en Byejeendom med godt Udbytte. Naar »Renten« bliver konjunkturbestemt eller afhængig af Laantagerens eller hans Erhvervs Forhold, saa er det ikke længere nogen Rente, men et Interessentskabsudbytte eller en Leje (Afgift).

Fæsternes Afgifter var i stort Omfang konjunkturbestemte, nemlig for saa vidt de bestod i Landbrugs-

produkter eller disses Værdi efter Kapitelstakst. Det samme var Tilfældet med nogle Afgifter, der sine Steder svarede af tidligere Fæstegaarde, idet Staten, Godsejere, Stiftelser m. v. ved Overdragelse af Ejendomme havde betinget sig en Afgift i Korn eller andre Varer — eventuelt beregnet i Penge efter Kapitelstakst — som en Del af Købesummen.

Da Priserne steg under Verdenskrigen, var disse Afgifter ikke velsete af Yderne, og de blev da, forsaavidt angik Afgifter til andre end Staten, afløste ved Lov af 28. September 1918 om Afløsning af Grundbyrder.¹³⁾ Et saadant Indgreb i bestaaende Retsforhold vilde stride mod Grundloven, hvis ikke Almenvellet krævede det, hvad nogle havde vanskeligt ved at se. Der blev derfor gjort et Forsøg paa at faa Loven kendt grundlovsstridig, men Højesteret fastslog, at det ikke var Tilfældet. Det er saaledes baade ved Lov og Dom fastslaaet, at den Slags Afgifter strider mod Almenvellet, og dog var der ikke andet i Vejen med dem, i hvert Fald af Betydning, end at de var konjunkturbestemte.

Medens de nævnte tre Kommissioners Arbejde med den konjunkturbestemte Rente ikke er resulteret i noget Forslag, har Spørgsmaalet været behandlet af private i nogle Afhandlinger.

Kreditforeningsdirektor Callo har i sin tidligere nævnte Afhandling behandlet *Baastrups* og *Westergaards* Forsøg paa en Plan til Gennemførelse af konjunkturbestemt Rente.¹⁴⁾ Jeg er enig med Direktør Callo i, at den er mislykket. Planen er meget indviklet og vanskelig at forstaa og tillige ufærdig. Jeg tror, at man ogsaa kan sige, hvorfor den maatte blive mislykket.

Baastrup og Westergaard fremhæver, at Landbrugernes Byrder i ældre Tid i nogen Grad var afhængig af deres

¹³⁾ Grundbyrder til Staten er afskaffet ved en særlig Lovgivning, Lov af 29. April 1913 og 29. Marts 1921.

¹⁴⁾ I Værket: Landbrugsgælden — 1938.

Indtægter. Det gjaldt Landgilden og Tienden. Nu skal Landbrugerne derimod svare samme Pengebeløb uanset Pengenes svingende Værdi og Landbrugets varierende Rentabilitet. Man skulde i Stedet have bevaret, hvad der var godt i de gamle Tidens Form for Byrder, siger Forfatterne.

Det er rigtigt nok, at Landbrugernes Byrder i ældre Tid i nogen Grad var afhængig af Indtægten, men det hang sammen med, at Landbrugeren ikke var Ejer, men Fæster, d. v. s. en Art Lejer. Ejeren af Ejendommen og ligesaa Tiendeejeren var indstillet paa at faa Lejen (Tienden) i Naturalier eller i Penge efter Kapitelstakst. Det havde for Ejeren og Tiendeejeren den Fordel, at Stigningen i Ejendommens Værdi og Produktion kom dem til Gode, og Ejeren kunde af den Grund godt være tjent med en Afgift, der ofte var mindre end normal Rente af Ejendommens Værdi.

Ved Overgangen fra Fæste til Selveje forvandlede Lejen til Rente. Selvejeren overtog hele Risikoen og fik til Gengæld Chancen for Gevinst ved Ejendommens Værdistigning.

I Godsejernes Sted kom Pengekapitalen, og denne repræsenterede for saa vidt angik den største Del af Kapitalen af Kreditforeninger, Banker og Sparekasser. Godsejernes Fæsteafgifter udparcelleredes til de mange Hundrede Tusinder af Sparere eller Kapitalister.

Ingen af disse ønsker en Ret af samme Karakter som Godsejerens. De vil have Ret til et bestemt Pengebeløb, hvad enten det gaar op eller ned i Værdi. Det vigtigste for dem er, at Kravene er likvide, let omsættelige.

Men saa skal de tvinges dertil, siger Baastrup og Westergaard. Vel, men saa maa de ogsaa have Krav paa Stigningerne i Ejendomsværdierne, hvad Planen paa en Maade ogsaa vil give dem. Laantagerne er da ikke længere Ejere, men en Slags Fæstere under Pengekapitalen, og Forholdet mellem dem bliver af en uhyre indviklet Karakter udsat for evig Strid.

Baastrup og Westergaard vil lave en Blanding af to Former for Kapitaludbyttet, Lejen og Renten. De vil lave en Krydsning mellem Fugl og Fisk, og det er ikke saa mærkeligt, at det ikke lader sig gennemføre. Deres Arbejde har dog sin Værdi, idet det har vist, at den tænkte Vej er ufremkommelig.

Men vi har da noget, der i Lovgivningen kaldes konjunkturbestemt Rente, kan man sige.

Det har vi ganske vist, men det er ikke nogen Rente. Det er enten en Form for Understøttelse eller ogsaa en Slags Fæsteafgift.

Naar Staten giver Laan efter Saneringsloven, er det ikke en Kapitalanbringelse, men en Form for Hjælp til Landbrugere med for stor Gæld. Ingen venter, at Staten skal faa normalt Udbytte heraf. Der er naturligvis intet i Vejen for, at en Understøttelse kan være konjunkturbestemt.

Men Statshusmændenes konjunkturbestemte Rente da?

Ogsaa dette er en Hjælp til visse Landbrugere. Det er ikke sandsynligt, at Staten nogensinde indvinder, hvad den giver Afkald paa i disse Aar. Ingen kan opstille nogen Beregning herom, og i hvert Fald vilde ingen Laaneinstitution finde paa at udlaane Penge paa tilsvarende Vilkaar.

Staten kan ganske vist udlaane Penge paa hvilke Vilkaar, den finder paa, ogsaa give rentefri Laan, men det kommer af, at dens Udlaansforretning ikke behøver at betale sig. Den lader blot Skatteyderne betale Underskudet.

Da man ved Lov af 25. Marts 1933 gav Ejerne af Statshusmandsbrug Adgang til at faa Renterne omsat til en Ydelse, der var bestemt af Priserne paa Flæsk, Smør og Byg, saa kalder Loven heller ikke den nye Ydelse Rente, men Afgift. Dette var korrekt, thi ved denne Lov omdannedes Forholdet til en Art Arvefæste eller i hvert Fald et fæstelignende Forhold. Dette gælder ogsaa efter Loven af 13. April 1938, selv om denne bruger Udtrykket Rente og lader denne være afhængig af Landbrugets For-

rentningsprocent. Det forandrer blot Ydelsens Størrelse, ikke dens Karakter.

Spørgsmaalet om konjunkturbestemt Rente er desuden behandlet af Sparekassedirektør *Toftegaard* i en Afhandling i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1937, S. 265.

Direktør *Toftegaard*, der ikke tror paa Ideen om konjunkturbestemt Rente i Forholdet til de private Kreditorer, udkaster heri Tanken om en konjunkturbestemt Rente med Staten som Mellemed, idet denne skulde »fungere som Transformator fra Vekselstrøm til Jævnstrøm«, medens Obligationsejerne skulde have en fast Rente.

Til en saadan Plan er for det første at bemærke, at det vilde være overordentlig tvivlsomt, hvilken Rente Staten skulde beregne for at blive dækket i det lange Løb. For det andet maatte Laanene være uopsigelige fra Debtors Side, for at han ikke kunde unddrage Staten Gevinsten i gode Tider. Men herved vilde Ejeren i Virkeligheden blive en Slags Arvefæster under Staten, ligesom Statshusmændene er det nu.

Det gjorde heller ikke noget, hvis der var Udsigt til, at Ordningen vilde virke tilfredsstillende, men Rentens Størrelse vilde til enhver Tid blive et politisk Stridsspørgsmaal. Landbrugerne vilde være afhængige af Staten, men de politiske Partier af deres Stemmer, og der vilde til enhver Tid være Konkurrence mellem Partierne om at byde den laveste Rente. Man behøver blot at se paa Statshusmændenes Renter. Skønt Statshusmændene indtager en begunstiget Stilling i Forhold til andre Husmænd, saa rejses der nu Krav om en langt større Begunstigelse.

Det er oplyst, at den konjunkturbestemte Rente har bevirket, at Statshusmændene i Aarene 1933—1938 har sparet Renter for $1\frac{2}{3}$ Aar, altsaa en Trediedel af Renten i de 5 Aar, hvortil endda kommer, at den aftalte Rente er lavere end den Rente, som Staten maa svare af sine Laan. Da Staten har over 200 Mill. Kr. anbragt i Statshusmandsbrug, bliver Renten for $1\frac{2}{3}$ Aar ikke

noget lille Beløb. Dette kan gaa, naar der er Tale om en Gruppe mindre Landbrugere, men skulde Systemet udvides til hele Landbruget, kunde der blive Tale om kolossale Beløb i Underskud.

Dertil kommer, at det endda er et Spørgsmaal, om ikke Fordelene ved den konjunkturbestemte Rente vilde kapitaliseres og saaledes blot fore til højere Ejendomspriser eller med andre Ord blot en Gevinst for den første Ejer. Det ligger nær at antage, at Koberne af Landejendomme vilde betale disse med højere Priser, naar de ved, at Rentebyrden bliver nedsat under daarlige Konjunkturer.

Endelig vilde selv en konjunkturbestemt Rente med Staten som Mellemed kun give en meget begrænset Hjælp. Den kunde næppe strække sig ud over det Omraade, hvor der nu gives Kreditforeningslaan, og det er i Virkeligheden ikke denne Gæld, men den efterfølgende, som volder de store Vanskeligheder.

En konjunkturbestemt Rente med Staten som Mellemed kan ikke fjerne Vanskelighederne, men vil skabe nye Farer. Den ene Fare er, at der paalægges Samfundet store Byrder, medens de tilsvarende Fordele gaar i private Lommer som Kapitalisationsfortjenester.¹⁵⁾ Den anden Fare er, at Staten for at undgaa dette efterhaanden til Dels tiltager sig en Ejers Rettigheder over de paagældende Ejendomme. Det sidste kan blive lige saa farligt som det første.

Nej, den rette Vej er ikke at gøre Landbrugerne mere afhængige af Staten, end de nu er, men at gøre dem uafhængige i størst muligt Omfang baade af Staten og af private Kreditorer. Det er Borgerne, der skal bære Staten, ikke omvendt.

Det nu forsvundne Godsejer- og Fæstesystem havde den Opgave at fordele Risikoen mellem Ejer og Bruger, saa-

¹⁵⁾ Det har i betydelig Grad været Tilfældet med Statshusmandslovgivningen.

ledes at den navnlig kom til at paahvile Personer (Godsejerne), som var i Stand til at bære den. Det udførte maaske ikke denne Opgave saa daarligt, men det gjorde Brugeren afhængig af Godsejeren, og derfor tilhører det nu Historien. Det kan ikke genoplives i den gamle Form.

Baastrup og Westergaards Idé gaar ud paa at genoplive det i en anden Form, saaledes at Pengekapitalen træder i Godsejerens Sted. Det lader sig sikkert ikke gennemføre.

Toftegaards Idé gaar ud paa at indsætte Staten som Risikobærer i Godsejerens Sted. Det er en Videreførelse af Tanken med Statshusmandslovgivningen, men denne er resulteret i et fæstelignende Forhold, og Ulemperne ved dette System vilde ved en Overførelse til hele Landbruget vise sig i en kolossalt forøget Maalestok.

Tilbage staar da den anden Mulighed — en Lovgivning, der tager Sigte paa at begrænse Gældsstiftelsen. Denne Tanke har intet at gøre med Ideerne om at genoplive Fæstevæsenet. Landbruget maa selv tage hele Risikoen ved Gældsstiftelsen, men Begrænsningen af Gælden skaber et Værn mod Konjunktursvingningernes Ulykker. Det er en Videreførelse af den Tankegang, som fra gammel Tid har været Selvejerbondens, den, der har givet sig Udslag i Arvesædvaner og Lovreglerne om den »billige Takst« ved Familieoverdragelser. Opgaven for Nutiden bestaar i at give disse Tanker Form i en hensigtsmæssig Lovgivning.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Denne Opgave har jeg behandlet andetsteds, se Artiklen: »Landbrugets Gæld og en Arvegaardslovgivning« i Tidsskrift for Landøkonomi 1939, S. 406, og udførligere i Værket: »Slægt og Jord« 1937.